

„Akinek halálhírét keltik, soká fog élni”

Beszélgetés Nyikolaj Alfredovics Platéval,
az Orosz Tudományos Akadémia főtítkárával

A Tudomány Világkonferenciáján 17 tagú delegációval képviseltette magát Oroszország. Valószínűleg, ha a Szovjetunió fennállna, sokkal népesebb delegáció érkezett volna Budapestre Moszkvából. Ugyanakkor a legtöbb függetlenné vált ország, amely korábban szovjet tagköztársaság volt, most reprezentatív delegációval jelentkezett. Két kicsiny balti államból: Litvániából és Lettországból, melyeknek népessége összesen négymillió körül van, annyi tudós, illetve tudományos diplomata érkezett, mint a 146 millió lakost számláló Oroszországból. Ukrajna tudományos életét tízenegyen reprezentálták. A küldöttek abszolút többsége aligha látogathatott volna Budapestre, ha ezt a konferenciát, mondjuk, 15 évvel ezelőtt rendezik meg.

De maradjunk az oroszoknál! A névsorban az ország UNESCO-képviselőit, Oroszország Tudományos Akadémiájának vezetőit, a tudományfinanszírozás ügyeiben illetékes állami bizottságok döntéshozóit és tanácsadóit találjuk. Nagy részük tekintélyes kutató jelenleg is, vagy az volt.

Beszélgetésünkben, amely a budapesti Világkonferencia előtt, 1999 május végén készült, Nyikolaj Alfredovics Platét, az Akadémia főtítkáráat az orosz tudomány jelenlegi helyzetéről kérdeztük. A 65 esztendőes Platé, akit 1974-ben, tehát viszonylag igen fiatalon választottak az Akadémia tagjai közé, kémikusként identifikálja önmagát. Mint kutató a polimerek kémiai, fizikai tulajdonságaival foglalkozott: azzal a kémiai folyamattal, amelyben azonos telítetlen molekulák óriásmolekulákká egyesülnek. Vizsgálta a folyadékkristályok tulajdonságait, s a polimerek membranológiáját tanulmányozta. Jelenleg amellet, hogy akadémiai főtítkár, tanszéket vezet a moszkvai Lomonoszov Egyetemen, továbbá az akadémia egyik kémiai kutatóintézetének is igazgatója maradt. Főtítkárként felelős a Szovjetunió Tudományos Akadémiájához képest erősen megváltozott funkciójú testület finansziális és nemzetközi ügyeiért.

- Ön a konferencián az orosz tudományosságot képviseli. Elnézést az éles kérdésért, de létezik-e egyáltalán ma még orosz tudomány?

- Igen, van orosz tudomány. Egyáltalán nem lepődöm meg azon, hogy ön elterjedt és jellegzetes szkeptikus kérdést tesz föl. Vannak, akik különféle információk alapján úgy vélik, hogy az orosz tudomány haldoklik vagy halott, és helyzete drámaian romlott a gorbacsovi—jelcini peresztrojka éveikhez képest. Ez így természetesen nem igaz. Az orosz tudósok alkotnak, elképesztően nehéz anyagi helyzetük ellenére változatlanul jelentős, sőt kimagasló értéket hoznak létre, amit méltán mérhetünk a

legmagasabb nemzetközi mércével. De természetesen a kutatások objektív feltételei megváltoztak. Nem szabad semmiképpen sem a Moszkvában, Szentpétervárott vagy akár Novoszibirszkben élő tudós korábbi helyzetét a maihoz hasonlítani, mert a piaci viszonyok számos előnnyel és hátránnyal járnak, amelyeket együtt kell mérlegelni.

- *Magam az oroszországi tudomány virágkorában, az 1970–80-as években jártam az önök nagy hírű moszkvai intézeteiben, a Moszkva mellett úrközpontban, a novoszibirszki akadémiai városka több kutatóhelyén, Puscsinóban, a világhírű biológus városkában, mondhatnám, minden polgári célú kutatóhelyen, ahová csak beengedtek nem-szovjet állampolgárt (még ott is, ahová nem engedtek be), s azt tapasztaltam, hogy a kimagasló eredményeket elérő tudósok a lakossághoz képest lényegesen jobban éltek. Sőt Hruscsov annak idején célul tűzte ki, hogy a önök tudósvárosai egykor az amerikai tudósvárosok versenytársaivá váljanak. Ezzel szemben két éve Vlagyimir Sztrahov professzornak, a moszkvai gépfizikai intézet igazgatójának jajkiáltását olvashattam az Izvesztyijában: „Az orosz tudomány agonizál” címmel.*

- Természetesen nem szabad a tudomány kérdéseiről mellébeszélni, mint ahogyan a szovjet korszakban tették. Mark Twaint idézem, aki azt írta, minél löbber terjesztik valakiről, hogy haldoklik, annál tovább él. Az egykori Szovjetunió minden — kivétel nélkül minden — jelentős intézménye összeomlott az elmúlt tíz évben, részben politikai, részben pedig gazdasági okok miatt. Az orosz akadémia viszont túlélte a változásokat. Borisz Jelcin 1991-ben kiadott ukázával visszaadta az Orosz Tudományos Akadémia egykori nevét. Igaz, hogy az Orosz Föderáció Akadémiájának állami támogatottsága a 80-as évekhez képest mintegy nyolcadára-tizedére csökkent, ám a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának jogutódjaként most is funkcionál és szervezettebb része a világ tudományának, mint a Szovjetunió idején volt.

- *Hogyan élték meg a pénzügyi csődhelyzetet, és hogyan lábálnak ki a válságból?*

- Először is mintegy hatvan intézetet felszámoltunk, illetve beolvasztottunk más intézetbe. Ez akkor is hatalmas érvágás, ha figyelembe vesszük, hogy túlduzzasztott akadémiai kutatóhálózatunk volt. Azokat az intézeteket tartottuk meg, amelyeket a klasszikus hagyományok folytatásának tekinthetünk.

- *Tehát Mecsnyikov, Pavlov, Mengyelejev, Lobacsevszkij, Dokucsájev világhírű iskoláit újítják meg?*

- És Ciolkovszkijét, Szaharovét, Szidorovét. Azaz mindazt, ami valóban a világ tudományának legelső vonala volt és marad. Változott a helyzet abban is, hogy diverzifikálódott a tudományos finanszírozás rendszere. A szovjet érában a központi költségvetés jelentette a tudományos kutatás egyetlen és egyedüli forrását, s ezt a központi keretet bontották le intézetenként. Most ellenben egy-egy akadémiai intézet költségvetésének átlag 40–60 százalékát teszi ki ez a fajta finanszírozás. A többi pályázatokból jön össze. Keletkeztek különböző alapok, például a természettudományos alapkutatásoké, amelyek Oroszország szövetségi köztársaságainak össz-szövetségi programokban való részvételét támogatják. Ezen kívül több száz össz-szövetségi programba kapcsolódhat egy-egy intézet. Ilyen például az össz-oroszországi geológiai kutatószolgálat vagy az energetikai kutatások programja. Emellett az orosz tudomány számára is megnyílt az egyre szélesebb perspektívát adó globális tudományos piac. De nem pusztán egy orosz kutatóvállalat meg mondjuk egy német

fejlesztő cég kétoldalú együttműködéséről van szó, hanem például az orosz akadémiának a holland kutatási szövetséggel közös részvételéről nagy nemzetközi programokban. Ehhez hasonló együttműködési formákról korábban nem lehetett szó. Létrejött egy megállapodás az Egyesült Államok Los Alamos-i nemzetközi kutatási laboratóriumaival: kémiai, atomfizikai, általános fizikai kutatási területeken kapcsolódunk közös nemzetközi programokba. Részt veszünk például az óceánok és hegyek megóvásának nagy nemzetközi projektjeiben, az ásványi kincsek tengeralatti készleteinek felkutatásában. Ilyen munkákban korábban nagy tapasztalatot halmoztak fel orosz geológusok, fizikusok és kémikusok.

- *Nem veszi el az ilyen kooperáció során sokat emlegetett nemzeti jellegét az orosz tudomány?*

- A tudomány — legalábbis a természet- és a műszaki tudomány — ma csak nemzetközi keretek között élhetképes, máskülönben nem.

- *A Világkonferencián egy kis ország képviselője azt mondta: ott, ahol a tudomány nemzeti keretek közé zárkózik, önmagát itéli halálra.*

- Egyetértek a kijelentéssel, akárki mondta, bölcsen beszélt, és ránk, oroszokra is vonatkozik a megállapítás.

- *Nem tartja veszedelmesnek az agyelszívást?*

- De igen, nagyon is, mert végtére is a világban nem koncentrálódhat egy-egy régióra a tudományos kutatás, és kétségtelenül a globalizálódással egyre súlyosbodik a veszély. A volt Szovjetunió országai veszítették el a legtöbb kiváló koponyát az elmúlt nyolc-tíz évben. Minden korlátja és hiányossága ellenére országunk felsőoktatása és posztgraduális képzése igen hatékonynak bizonyult. Mostanság viszont alig vagyunk képesek itthon tartani kiváló tehetségeinket, mert az intézetek nem tudnak megfizetni egy rendkívüli, kreatív agyat. Főleg a tehetséges fiatalok vándorolnak el. Ezek az emberek, főként a kiváló képességű fiatalok az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában, Izraelben dolgoznak, többnyire ezeknek az országoknak az állampolgárai is lettek. A tudósok legutóbbi kivándorlási hulláma tavaly augusztusban a nagy gazdasági csőd idején indult el. Mára úgy tűnik, valamennyire lecsillapult ez a hullám, hiszen aki akart és tudott, hirtelen felbuzdulásában elutazott akkor. Ellenben az idén alig kérnek kivándorló vízumot orosz kutatók, viszont elszórtan kezdenek visszaszivárogni a kettős állampolgárságú vagy az orosz állampolgárságukat őrző tudósok. Adminisztratív korlátozó intézkedésre gondolni sem szabad. Sőt, ha van a tudományos világszervezeteknek feladatuk, az lenne, hogy a fogadó országokban megakadályozzák a diszkriminációt. Ami pedig az anyaországokat illeti, azokban természetesen közelíteni kell a hazai tudósok jövedelmi színvonalát a nyugatihoz, ez azonban — legalábbis rövid távon — hiú ábránd. Sokkal fontosabbnak tartom, hogy a technikai — ezen belül is a számítógépes — eszközökkel való ellátottságot kell közelíteni. Mégpedig úgy, hogy a közös projektek révén nagyjából hasonló színvonalú technika álljon rendelkezésre az oroszországi műhelyekben, mint nyugaton. Ennek realitása megvan, mert lassan kimunkálódnak ésszerű nemzetközi együttműködési formák. Miért ne kutathatnának például egy nemzetközi kutató-team tagjai — akik között lehetnek például oroszok, amerikaiak, nyugat-európai, esetleg volt szocialista országok tudósai — néhány hónapig oroszországi kutatóterepen és műhelyben, utána Laxenburgban, vagy a CERN-ben, vagy éppen a Szilícium-völgyben. Ezen mindenki nyer.

- *Ön személy szerint kutatott külföldön?*

- Négy hónapig dolgoztam Amerikában vendégkutatóként, aztán hazajöttem.

- *Végül melyik javaslatot tartotta igazán érdekesnek a Világkonferencián?*

- Itt a budapesti kongresszuson többen is felvetették: a Konferencia szövegező bizottsága fogalmazzon meg egy, a tagországokra nézve kötelező érvényű ajánlást, amely szerint minden kormány kutatásra, fejlesztésre fordítsa az adott ország évi tiszta nemzeti jövedelmének egy százalékát. Nos, ez igen figyelemreméltó ötlet. E téren mi, oroszok elől is járunk a világhoz képest, meg pórul is jártunk. Ugyanis az 1996-os orosz akadémiai közgyűlés javasolta az állami dumának, hogy a tudományos kutatás prioritásának fontosságára való tekintettel fogadjon el törvényt, amely szerint a költségvetési ráfordításoknak legalább négy százalékát költsék kutatásra, fejlesztésre. A дума felbuzdult és elfogadta ez a javaslatot. Lényegi ellenállás nélkül átment a törvény parlamentünkön. No de mi történt? Az 1997-es költségvetési törvénybe már csak 3 százalék került.

- *Az előbb idézett Sztrahov akadémikus is megemlíti: már csak 3 százalék került a költségvetési törvénybe 1997-ben.*

- Az semmi, de ennek az összegnek is csak töredékét utalták át az intézeteknek. Emiatt kezdődtek meg a tudósok látványos tiltakozásai.

- *Mi a tanulság?*

- Csak annyi, hogy igen fontosak és szépek a jóindulatú és értelmes határozatok. Tiszteletreméltó a jó szándék. De ha nincs pénzügyi fedezet, fabatkát sem ér a jószándékú és bölcs határozat. Tehát a tudománynak saját erőfeszítéseivel, a saját erejéből kell minél több pénzt előteremtenie és kigazdálkodnia.

N. Sándor László